

Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri: 2000-2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme

Hale Akay*

Ekim 2011

Giriş

Türkiye'de asker sivil ilişkilerinin günümüzdeki özelliklerinin iki önemli tarihsel kökten beslendiği söylenebilir: Osmanlı İmparatorluğu döneminden bugüne taşınan asker-millet kültürü ve özellikle İttihat ve Terakki döneminin mirası olan askeri bürokrasi hâkimiyetindeki idari yapı. 1960'tan itibaren her on yılda bir yaşanan darbeler ve darbe teşebbüsleri, Cumhuriyetin kuruluşu ve çok partili hayata geçiş sonrasında bu geleneksel yapının değişen koşullara uyumlu kurumsal düzenlemeler ile varlığını büyük ölçüde korumayı başarmasını sağlayan temel etken olmuştur.

Türkiye'de asker-sivil ilişkileri iç içe geçmiş üç önemli özelliğe sahiptir:

- 1) Tarihsel sürekliliğe sahip güvenlik merkezli yapı: Güvenlik algısı Türkiye'de Anayasadan başlayarak değişik alanlardaki tüm hukuki düzenlemelerin temel eksenini oluşturmaktadır. Bu nedenle güvenlik alanına ilişkin düzenlemeler kolayca takip edilemeyecek ve ortadan kaldırılamayacak bir genişliğe ve çeşitliliğe sahiptir. Diğer taraftan güvenlik tanımlamalarının muğlâklığı bu güvenlik algısının sınırlarının istenildiği anda ihtiyaca göre yeniden belirlenebilmesine, genişletilip-daraltılabilmesine imkân tanımaktadır.
- 2) Askeri vesayet modeli: Askeri vesayet modelinin temelini siyasi alanı askeri alan lehine daraltan yetki-sorumluluk ilişkileri oluşturmaktadır. Siyasi otorite ile güvenliğe ilişkin bürokratik yapı arasındaki karar alma, yürütme ve denetlemeyi içeren ilişki terstir ve ordu denetlenenden çok denetleyen konumundadır.
- 3) Özerkliğe sahip ve aşırı merkeziyetçi bir kurum-içi örgütlenme: Devlet mekanizması içerisinde sahip olduğu özerk ve ayrıcalıklı konumuyla ordu, sivil yönlendirmeye büyük ölçüde kapalı, denetlenemeyen ve izole edilmiş bir iç örgütlenmeye sahiptir.

Türkiye'de ordu siyaset ve idare içerisinde sahip olduğu konuma 1960 darbesi, 1971 muhtırası ve bilhassa 1980 darbesi sonrasındaki düzenlemelerle ulaşmıştır. Daha sonrasında ise, asker-sivil ilişkilerindeki ters yüz edilmiş mevcut rol dağılımı, Kürt Sorunu çerçevesinde yaşanan silahlı iç çatışma nedeniyle 1990'ların sonuna kadar ciddi bir şekilde eleştirilmemiştir. 1980'ler ve 90'lar boyunca, Arjantin, İspanya ve Yunanistan gibi Soğuk Savaş döneminde Türkiye'dekine benzer özellikler göstermiş ülkeler ile eski Doğu Bloğu devletlerinin bir bölümü değişik dinamiklerden beslenen demokratikleşme ve iç-yüzleşme/hesaplaşma süreçleri tecrübe etmişlerdir. İnsan hakları söyleminin baskın olduğu, liberal demokrasinin değerlerinin evrensel nitelik kazandığı ve uluslar arası/uluslarüstü kurumların bu değerleri temel alan politikaları teşvik ettiği 1990'lar boyunca Türkiye tüm bu gelişmelerin büyük oranda dışında kalmıştır. Aksine ülkede güvenlik kurumlarının faaliyetleri ve güvenlik politikasına ilişkin kararlar neredeyse sorgulamaz bir nitelik kazanmıştır. 1997 yılında Silahlı Kuvvetlerin irtica tehdidini sebep göstererek post-modern darbe olarak anılan yeni bir siyasi müdahaleyi gerçekleştirmesi, Türkiye'nin söz konusu değişimden uzaklığının başka bir önemli örneğidir.

Asker-sivil ilişkilerinin normalleşmesine yönelik adımların atılabilmesi ancak 1990'ların sonunda ve büyük ölçüde Avrupa Birliği üyelik sürecinin etkisiyle mümkün olabilmiştir. 2000'li yılların başında Güneydoğu'da yaşanan çatışmasızlık ortamı da bu adımların atılmasına imkân vermiştir. Kopenhag

---

* Helsinki Yurttaşlar Derneği

kriterleri ile çerçevesi çizilen ve AB Komisyonu tarafından hazırlanan İlerleme Raporları ile Türkiye'nin açıkladığı Ulusal Eylem Planları sayesinde pratikteki adımları takip edilen reform süreci, liberal-demokrat değerler doğrultusundaki bir sivilleşme hamlesi ve idari sistemde AB üye ülkeleri ile uyumlu kontrol-denge mekanizmalarının uygulamaya geçirilmesi çabası olarak özetlenebilir ve özellikle şu noktalar üzerinde yoğunlaşmaktadır:

- i) Ordunun güvenlik siyasetinin belirlenmesindeki rolünü azaltmaya ve siyasete ilişkin müdahalelerini ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemeler.
- ii) Mali şeffaflığı sağlamak amacıyla ordunun sivil denetimini gerçekleştirecek kurumlara ilişkin düzenlemeler.
- iii) Askeri yargının alanının kısıtlanması ve yargıda iki başlılığı ortadan kaldırmaya yönelik değişiklikler.
- iv) Silahlı Kuvvetlerin iç güvenlik alanındaki yetkilerinin daraltılmasına/devredilmesine ilişkin değişiklikler.

2000-2007 Arasında Gerçekleştirilen Reformlar¹

2000'lerin başlarında Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve MGK Genel Sekreterliği ile ilgili yapılan değişiklikleri asker-sivil ilişkilerindeki normalleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile, 1980 darbesi sonrasında Türkiye'de güvenlik siyasetini belirleyen ve kontrol eden bir kurum halini alan ve gerek üye dağılımı, gerekse yetkileri açısından başka ülkelerdeki benzerlerinden ayrılan MGK'nın sivil üye sayısı artırılmış ve kararlarının "Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınacağı" ifadesi "değerlendirilir" olarak değiştirilmiştir. 2003'te ise Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununda yapılan değişikliklerle MGK kararlarına ilişkin uygulamaların "koordinasyonu ve izlenmesi" yetkisi Başbakan Yardımcısına aktarılmış, Kurul toplantılarının her ay yerine iki ayda bir yapılması kurala bağlanmış ve MGK Genel Sekreterinin siviller arasından seçilebilmesine imkân tanınmıştır. Bu değişikliğin ardından, MGK Genel Sekreterliğinin gizli yönetmeliği yürürlükten kaldırılmış ve yerini alan yeni yönetmelik ile Genel Sekreterliğin görev ve yetkileri önemli ölçüde daraltılmıştır. 2004 yılında bu değişikliğe uygun olarak MGK Genel Sekreterliği, baş danışmanlığı ile daire başkanlıklarının bir bölümüne siviller atanmış ve sekreterliğin bünyesinde görev yapan 53 emekli askerden 20'sinin sözleşmeleri yenilenmemiştir. MGK içinde ve dolayısıyla güvenlik siyasetinde askerlerin sahip olduğu hâkim konumu ortadan kaldırmak kadar, Kurulun ordunun siyasete yönelik müdahalelerinde kullandığı bir araç olmaktan çıkarılmasını da hedefleyen bu değişiklikler, önemli sembolik adımlar olsalar da, tam anlamıyla beklenen sonucu vermemişlerdir. Özellikle ordunun siyasete yönelik müdahaleleri yeni araçların, enformel mekanizmaların kullanılması ile devam etmiştir.

Uzun bir dönem boyunca ordunun siyaset üzerinde hâkim rolünün simgelerinden biri kırmızı kitap olarak da anılan Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi (MGSB) olmuştur. Belirli dönemlerde güncellenen MGSB, MGK tarafından belirlenen milli güvenlik siyasetinin odağını oluşturan iç ve dış tehditler ile bunlara karşı izlenecek stratejileri içeren gizli bir belgedir. Reform sürecinin başlangıcı sonrasında, MGSB ilk olarak 2006 yılında Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) ilk iktidarı döneminde oldukça tartışmalı bir süreç sonrasında güncellenebilmiştir. Parlamento onayından geçmeyen MGSB'yi hazırlama yetkisi Başbakanlığa aittir ancak 2006 yılına kadar uygulamada bu yetki Genelkurmay Başkanlığı tarafından üstlenilmiş ve MGSB'nin içeriği büyük ölçüde askeri bürokrasi tarafından belirlenmiştir. 2006 yılında kabul edilen MGSB de eski uygulamadan çok fazla farklılık göstermeden büyük ölçüde askeri otoritenin yönlendirilmesi ile hazırlanmıştır. Ancak hazırlanış sürecinde MGSB'nin bir bölümü basına sızmıştır. Hem iç ve dış tehditlerinin tanımlanış şekli hem de belge

¹ Adalet ve Katılım Partisi Türkiye'de iktidara ilk olarak Kasım 2002 seçimleri sonrasında gelmiştir. Bu tarihten itibaren gerçekleştirilen reformlar AKP'nin ilk iktidar dönemindeki icraatlarıdır.

içinde yer alan “iç güvenlik tehditlerine karşı ordunun kullanılması” ifadesi kamuoyunun dikkati çekmiş ve İnsan Hakları Derneği ile Türkiye İnsan Hakları Vakfı tarafından onaylanmasının ardından MGSB'nin iptali için Danıştay'a başvuru yapılmıştır. 2006 yılı sonunda aldığı karar ile Danıştay belgenin “tavsiye niteliğinde” olması gerekçesiyle davayı reddetmiştir.

2003 yılındaki 7. AB uyum paketi kapsamında gerçekleştirilen önemli düzenlemelerden biri de Sayıştay Kanununda yapılan değişikliktir. Anayasanın 160. Maddesi uyarınca Sayıştay, merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarının bütün gelir ve giderleri ile mallarını TBMM adına denetlemek, sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla belirlenen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir. Ancak Sayıştay Kanununda 1971'de yapılan değişiklikle Silahlı Kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının denetlenmesi sona erdirilmiş ve bu denetlemenin usullerinin “millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenmesi” öngörülmüştür. 1985 yılında ise, yine aynı kanunda yapılan değişiklik ile askerî harcamalar denetim dışı bırakılmıştır. Silah tedarikini sağlamaya yönelik bütçe dışı bir kaynak olan Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) da değiştirilmeyen bir yönetmelik nedeniyle Sayıştay denetimi dışında kalan kurumlardan biri olmuştur.² Sayıştay Kanununda 2003 yılında yapılan değişiklikle, “Silâhlı Kuvvetlerin elinde bulunan Devlet mallarının denetlenmesi, millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak yapılır. Bu denetimin yapılmasına ilişkin esas ve usuller, Genelkurmay Başkanlığının ve Sayıştayın görüşü alınmak suretiyle Millî Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanarak Bakanlar Kurulunca kabul edilen "GİZLİ" gizlilik dereceli bir yönetmelikle düzenlenir” hükmü Sayıştay Kanuna eklenmiştir. Ancak ilgili ek yönetmelik uzun süre çıkarılamamıştır. Askeri harcamaların denetimi konusunda somut ilerleme ancak 2010 sonrasında sağlanabilmiştir.

2000-2007 yılları arasındaki sivilleşme yönündeki diğer önemli gelişmeler arasında Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) görevine bir sivil bürokratin atanması ve sonrasında Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı altında ve korgeneral rütbeli bir bürokratin yönetiminde gerçekleştirilen yüksek bütçeli silah alımlarının SSM'nin sorumluluğuna aktarılması, Yüksek Öğretim Kurumu ve Radyo Televizyon Üst Kurulundaki asker üyeliklere son verilmesi, 2006 yılında yapılan kanun değişikliği ile sivil kişilerin Askeri Ceza Kanununa tabii suçlarının barış zamanında adli yargıda görülmesinin kabul edilmesi bulunmaktadır.

2000-2007 yılları arasında yayınlanan AB Komisyonu İlerleme Raporları incelendiğinde, 2005 yılından itibaren müzakerelerin başlamasıyla birlikte reform sürecinin hız kestiği ve mevcut reformların yetersizliğine ve uygulamaya geçirilmesinde yaşanan sorunlara ilişkin eleştirilerin giderek arttığı görülür. Özellikle reformlara rağmen TSK'nın üst düzey mensuplarının Kıbrıs meselesi, Kürt sorunu, laiklik ve benzeri sıcak gündem maddeleri konusunda yetkilerini aşacak şekilde açıklamalar yapmaya devam etmeleri, dikkatleri TSK'ya siyasete müdahale imkânı sağlayan diğer yasal düzenlemelerine çekmiştir. Bunların başında TSK'ya “Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve koruma” vazifesi veren TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesi gelmektedir. Yine MGK'nın sorumluluk alanını iç ve dış tehdidi içerecek şekilde tanımlayan MGK Kanununun 2(a) maddesinin değiştirilmesi ihtiyacı da dile getirilmiştir. Askeri harcamaların ve bütçe-dışı fonların denetlenmesi, Silahlı Kuvvetlerin jandarma ve sahil güvenlik faaliyetlerine ilişkin yetkilerinin daraltılması, parlamenter denetimin sağlanması da sık sık vurgulanan konular arasındadır. Yine 2006 yılından itibaren Meclis Araştırma Komisyonunun Şemdinli Raporu ile varlığı resmi olarak ortaya konulan gizli bir düzenleme olan ve iç asayiş olayları ile güvenlik durumlarında askeri güçlerin devreye girişini sağlayan EMASYA protokolünün kaldırılması da İlerleme Raporları içerisinde ele alınan konulardan biri olmuştur.

---

2 Sayıştay daha sonra 2009 yılında SSDF'yi denetleme yetkisi olduğuna dair karar almıştır.

İkinci AKP İktidarı Dönemi

Türkiye 2007 yılı başından itibaren Cumhurbaşkanlığı seçimi atmosferine girdi. Şemdinli'de yaşanan bombalama olayıyla ilgili açılan dava için hazırlanan iddianamede dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Yaşar Büyükanıt ve bazı generallerin adının geçmesi ile gündemin gerildiği ve emekli ve/veya muvazzaf askerlerin de içerisinde bulunduğu suç örgütlerine yönelik olarak düzenlenen Sauna, Danıştay ve Atabeyler gibi operasyonların gerçekleştirildiği 2006 yılında emekli olan Hilmi Özkök yerine Genelkurmay Başkanlığına Yaşar Büyükanıt'ın atanması ile birlikte iktidar ile TSK yönetimi arasında görece uyumlu devam eden ilişkiler yerini, Karargâhın siyasi konularda daha sert ve sık olarak görüş bildirdiği yeni bir döneme bıraktı. Yine Türkiye 2005'ten itibaren giderek derinleşen bir toplumsal/siyasi kutuplaşma ve Danıştay, Hrant Dink cinayeti, Malatya'da 3 Hristiyan misyonerin öldürülmesi ve çeşitli linç girişimlerinin yarattığı bir karmaşa ortamına girmişti.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Yaşar Büyükanıt'ın 12 Nisan tarihinde düzenlediği basın toplantısında yaptığı açıklamalar ise asker sivil ilişkilerindeki mevcut gerilimin bir meydan savaşına dönüştüğünün işareti oldu. 24 Nisan tarihinde Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklaması sonrasında, 27 Nisan tarihinde Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde Yaşar Büyükanıt imzasıyla cumhurbaşkanlığı seçim sürecini eleştiren bir bildiri yayınlandı. E-muhtıra olarak da adlandırılan bu bildirin yayınlanmasına Hükümetin verdiği sert tepkiyi, 1 Mayıs'ta Anayasa Mahkemesinin TBMM'de yapılan cumhurbaşkanlığı oylamasına ilişkin ret kararı ile 3 Mayıs'ta alınan erken seçim kararı izledi. Türkiye 22 Temmuz 2007'de gerçekleşen seçimlere siyasi gerilimin giderek tırmandığı bir ortamda girdi ve seçim AKP'nin yüzde 47 gibi çok yüksek oyla yeniden iktidara gelmesi ile sonuçlandı. Seçim sonrasında ülke içindeki kutuplaşma daha da derinleşti ve asker-sivil ilişkileri mevcut siyasi gerginliği yaratan temel unsurlardan bir haline geldi.

2007 yılında bir polis operasyonu esnasında Ümraniye'de bulunan bombalarla başlayan Ergenekon soruşturması ise Türkiye'de asker-sivil ilişkilerinde yaşanan gerilimin yargı üzerinden bir hesaplaşmaya dönüştüğü bir kavşak oldu. Seçimlerin hemen öncesinde Nokta dergisinde yayınlanan Özden Örnek'e ait olduğu iddia edilen günlükler ve TSK andıcı haberleri ise bu hesaplaşmada medyanın oynayacağı rolün göstergesiydi. Seçim sonrasında TSK'nın kendi yetki alanını aşan darbe ve müdahale girişimlerine ilişkin belgeler ve ses kayıtları ardı ardına medyada yer almaya başladı. Zaman içerisinde Türkiye'nin gündemi askerlerin odağını oluşturduğu soruşturmalar, tutuklamalar, iddianameler ve yargılamalara ilişkin tartışmaların hâkimiyeti altına girdi. Ergenekon davaları ile başlayan bu dönem, Balyoz, İnternet Andıcı, Poyrazköy, Askeri Casusluk gibi kuvvet komutanları dâhil çok sayıda emekli ve muvazzaf TSK personelinin yargılandığı başka davalarla devam etti. Sadece Balyoz davasında aralarında eski 1. Ordu Komutanı Çetin Doğan'ın da bulunduğu 162'si tutuklu, 224 emekli ve muvazzaf subayın yargılandığı bu davalar serisi siyasi iktidar ile TSK arasındaki ilişkilerin yürütülmesinde yeni sorunları da beraberinde getirdi.

Olumlu açıdan bakıldığında bu davalar, toplumdaki tüm fikir ayrılıklarına rağmen zaman içerisinde TSK'nın askeri bir kurumun geleneksel yetki alanını oldukça aşan eylemlerini meşru gören siyasi kültürde bir değişimi tetiklemiş ve TSK'nın dokunulmaz konumunu ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan, davaların içeriği, soruşturma aşamalarında yaşanan sorunlar, delillerle ilgili tutarsızlıklar, tutuklama kararlarının gerekliliği ve/veya uzunluğu etrafındaki tartışmalar nedeniyle kamuoyu Türkiye'de yargının işleyişinde yaşanan aksaklıklara belki de bugüne kadar hiç olmadığı bir ölçüde ilgi göstermeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, Türkiye yargı alanındaki sorunlara ilişkin kayıtsızlığından ancak bu sorunların yarattığı haksızlıkların tüm toplumu kapsayacak ve hiç

umulmayacak kişilere ulaşacak kadar yaygınlaşması sonrasında vazgeçebilmiştir. Ancak yargı sürecine ilişkin bu sorunlar aynı zamanda davaların siyasallaşmasındaki etkenlerden biri de olmuştur. Davalar hakkındaki tartışmalar ve kuşklar söz konusu yargılamaların Türkiye'de devlet kurumların illegal faaliyetlerine karşı ciddi bir yüzleşme sürecinin tetikleyicisi olmasını da engellemiştir.

Yargılama sürecinde özellikle üst düzey komutanların ve muvazzaf askerlerin yargıya hesap vermesini sağlayacak hukuki reformların şart hale gelmesi, 2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliklerine ilişkin referandum sürecinin belirleyici etkenlerinden olmuştur. 2005 yılından itibaren hız kesen reform süreci giderek iç siyasi gündemin dinamiklerine bağlı bir seyir izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin içinden geçtiği siyasi kutuplaşmanın zaman içerisinde gücünü yitireceğine, giderek sertleştiği bir ortamda pek çok siyasi meselenin AKP yandaşlığı-karşıtlığı ekseninde tartışılması herhangi bir politika alanında yapıcı diyalog kurulmasını zorlaştıran bir unsur olmuştur. Asker-sivil ilişkileriyle ilgili değişiklikler de benzer bir taraftarlık psikolojisi ile ele alınmaktadır. Bu kimi örneklerde atılan yeni bir adımın olumlu yanlarının göz ardı edilmesi, kimi zaman da yeterince eleştirilememesi veya eksikliklerinin dile getirilememesi sonucunu doğurmaktadır.

2007-2011 döneminde dikkat çekici bir başka nokta AKP'nin Meclisi büyük ölçüde dışarıda bırakmaya yönelik tavrıdır. AKP Türkiye'de asker-sivil ilişkileri açısından dönüm noktası niteliği taşıyan yargısal hesaplaşma sürecinde mevcut tüm mekanizmaları kullanmak gibi bir yol izlememiştir. Darbe girişimleri ile ilgili davalara ilişkin tartışmaların parlamentoya taşınması için önayak olmadığı gibi, bu yöndeki girişimlere destek de vermemiştir. Mecliste Ayıışığı ve Sarıkız darbe planları ile ilgili iddiaları inceleyecek bir Araştırma Komisyonu kurulması için 2008 yılına verilen önergeye AKP milletvekilleri ret oyu vermişlerdir. Benzer şekilde, AKP faili meçhul cinayetlerin araştırılması için Meclis'te verilmiş 3 önergeye de karşı çıkmıştır. AKP'nin tutumunun başka bir özelliği de reform girişimlerinde ipleri elinde tutan taraf olma arzusudur. Buna bir örnek, TSK'nın İç Hizmet Kanununun 35. maddesinin değiştirilmesine yönelik Barış ve Demokrasi Partisinin (BDP) verdiği kanun teklifi hakkındaki oylamada AKP'lilerin ret oyu kullanmasıdır.³ AKP'nin Meclise karşı dışlayıcı tutumunun bir başka sonucu da parlamenter denetimin daha etkili ve etkin ir şekilde yapılabilmesine imkân tanıyacak değişiklik önerilerinin tamamen göz ardı edilmesidir. Bu yaklaşım AKP'nin hem daha geniş kapsamlı demokratikleşme süreci hem de bunun merkezinde yer alan asker-sivil ilişkilerinin dönüşümü konusundaki perspektifinin sınırlarını da ele vermektedir.

2007 Temmuz-2011 Haziran dönemindeki ikinci AKP iktidarının asker-sivil ilişkileri açısından attığı en önemli adımlar 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile kabul edilen Anayasa değişiklikleri ile mümkün olabilmıştır. Anayasa değişikliklerinin gündeme gelmesini tetikleyen unsur, AKP ile üst düzey yargı kurumları arasındaki çatışmadır. Asker-sivil ilişkileri açısından bu çatışmanın bir yansıması 2009 yılı Haziran ayı sonunda Meclis tarafından kabul edilen ve askeri yargının alanını sınırlamaya yönelik yasa tasarısının akıbetidir.⁴ CHP asker kişilerin "darbe girişimi ve ya darbe suçları" ile ilgili olarak sivil mahkemeler tarafından yargılanabilmesine imkân veren bu yasanın iptali için Anayasa Mahkemesine (AYM) başvuruda bulunmuştur. AYM'nin Anayasanın 145. maddesini gerekçe göstererek yapılan değişikliklerin bir bölümünü iptal etmesiyle darbe girişimlerine ilişkin yargılamaların yapılabilmesi için bir Anayasa değişikliği gerekli olmuştur.

³ Aynı oylamada CHP'liler kabul yönünde oy kullanırken, MHP çekimser kalmıştır.

⁴ Bu tasarıyla Askeri Ceza Kanunu veya diğer kanunlarda yer alan askeri mahkemelerin yargı yetkisine tabi bir suçtu tek başına veya asker kişilerle iştirak halinde işlemeleri durumunda sivillerin soruşturmaları ve yargılanmalarının adli mahkemelerde yapılacağına ilişkin bir fıkranın eklenmekte ve Kanunun 250. Maddesinde yapılan değişiklikle asker kişilerin barış zamanında ağır ceza mahkemelerinin yargı yetkisine giren bir suçtu işlemeleri halinde, bu mahkemeler tarafından yargılanmasının önu açılmaktaydı.

Referandumda sunulan Anayasa değişikliği paketi asker-sivil ilişkileri dışında kalan, birbirinden bağımsız konulardaki düzenlemeleri içermiştir. Doğrudan asker-sivil ilişkilerini ilgilendiren değişiklikler şöyle sıralanabilir:

- ✦ *Askeri Yargı*: Anayasa'nın 145. maddesi değiştirilerek askeri mahkemelerin yetki alanı asker kişilerin askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili işledikleri askeri suçlar ile sınırlanmış ve Anayasal düzene karşı suçların adliye mahkemeleri tarafından görüleceği hükme bağlanmıştır. Yine aynı maddede yapılan değişiklikle askeri hâkimlerin özlük işleri, askeri savcılık görevlerini yapan askeri hâkimlerin görevli buldukları komutanlıkla ilişkilerinin "askerlik hizmetlerinin gereklerine göre" düzenleneceği ibaresi kaldırılmış ve böylece askeri yargıda hâkim ve savcılarının bağımsızlığına ilişkin önemli bir adım atılmıştır. 156. maddede yapılan değişiklik ile de benzer şekilde Askerî Yargıtayın kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işlerine ilişkin ilkeler arasından "askerlik hizmetlerinin gerekleri" ibaresi kaldırılmıştır.
- ✦ *Yüce Divan*: 148. maddede yapılan değişiklikle AYM'nin Yüce Divan sıfatıyla yargıladığı kişiler arasına Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı da dâhil edilmiştir.
- ✦ *Yüksek Askeri Şura (YAŞ)*: 125. maddede yapılan değişiklikle YAŞ'ın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emeklilik hariç ilişik kesme kararları için yargı yoluna başvuru imkânı tanınmış, ancak YAŞ'ın diğer kararları yargı denetimi dışında bırakılmıştır.
- ✦ *Geçici 15. Madde*: 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştirenlerin ve yönetim sivillere devredilene kadar yasama ve yürütme yetkisini elinde bulunduran ve kullananların tasarruflarına ilişkin yargıya başvuru imkânını kapatan geçici 15. madde kaldırılmıştır. Özellikle referandum öncesinde üzerinde en fazla tartışılan değişikliklerden biri bu olmuştur. Bir taraftan 1980 darbesini gerçekleştirenlerin yargı karşısında hesap vermelerinin önünün açılması asker-sivil ilişkileri açısından büyük sembolik önem taşımaktadır. Diğer taraftan söz konusu tasarrufların zaman aşımı kapsamına girmek üzere olduğu bir tarihte bu değişikliğin pratikte bir anlam taşımayacağı da referandum öncesinde dile getirilen eleştirilerden biridir. Referandum sonrasındaki ilk altı ay içerisinde 12 Eylül'le ilgili yaklaşık 800 suç duyurusunda bulunmuş ve Nisan 2011'de ise Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı Savcı Ahmet Demir'i darbe soruşturmasını yürütmekle görevlendirmiştir.⁵

MGSB 2006 sonrasında, 2010 yılı sonunda bir kez daha güncellenmiştir. Yeni MGSB'nin hazırlanışında eskisinden farklı olarak siyasi iktidarın belirleyici bir rol üstlendiği görülmektedir. Hatta taslak metnin bir bölümünün bizzat Başbakan tarafından kaleme alındığı da dile getirilmiştir. Yeni MGSB içinde irtica gibi soyut suçlayıcı tanımların yer almaması, bazı komşu ülkelerin dış tehdit kapsamından çıkarılması en önemli değişiklikler olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte siyasi iktidar MGSB'nin parlamento tarafından tartışılabilmesine imkân verecek herhangi bir düzenlemeye gitmemiştir.⁶

İkinci AKP iktidarı döneminde mali şeffaflık açısından önemli gelişmelerden biri 3 Aralık 2010 tarihinde kabul edilen yeni Sayıştay Kanunudur. Bazı kısıtlamalarla dahi olsa performans denetimine imkân veren yeni Sayıştay Kanunu, askeri harcamaları denetleme kapsamına alırken, "Savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının bu Kanun uyarınca yapılacak denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına

⁵ Star, "12 Eylül soruşturmasını Savcı Demir yürütecek", 7 Nisan 2011, <http://www.stargazete.com/politika/sorusturmayi-savci-demir-yurutecek-haber-342320.htm>

⁶ Bianet, "MGSB Değişiyor, "Tehditler"de AKP'nin Öncelikleri Gündemde", 23 Ağustos 2010, <http://bianet.org/bianet/bianet/124331-mgsb-degisiyor-tehditlerde-akpnin-ocelikleri-gundemde> ; Vatan, "MGSB, Bakanlar Kurulu'nda kabul edildi!", 22 Kasım 2010, <http://haber.gazetevatan.com/mgsb-bakanlar-kurulunda-kabul-edildi/342035/9/Haber>

ilişkin hususlar; ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulunca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir” hükmünü içeren 44(2) maddesi ile askeri harcamalarda şeffaflığın sağlanması önünde bir engel oluşturmuştur. Yeni Kanunun yürürlüğe girmesi sonucu Sayıştay bünyesinde bir Güvenlik Sektörü Denetim Grubu oluşturulmuştur ve ilk adım olarak 2011 yılının Ağustos ayında askeri kantinler, orduevleri ve gazinoların denetimi başlatılmıştır.⁷

Anayasa referandumu sonrasında yapılan değişikliklerle idarenin işleyişi ile ilgili tüm şikâyetleri incelemekten sorumlu olacak bir Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) kurulmasına imkân tanınmıştır. Ancak, Kurumun görev ve yetkilerini düzenleyecek olan Kanuna ilişkin Meclis Anayasa Komisyonunda Ocak 2011'de kabul edilen tasarıda Silahlı Kuvvetlerin askeri nitelikli faaliyetleri Ombudsmanlığın görev alanı dışında bırakılmıştır.⁸ Askeri nitelikli faaliyet gibi muğlak bir tanımın kullanılmasının TSK'nın neredeyse tüm faaliyetlerini Kamu Denetçiliğinin sorumluluk alanı dışında bırakmakta olduğu söylenebilir. Hâlbuki askeri faaliyetlerin Kamu Denetçiliği kapsamına alınması Türkiye'nin son yıllardaki gündemi düşünüldüğünde büyük önem taşımaktadır. 2007-2011 döneminde TSK'nın kamuoyunda en çok eleştirildiği konulardan biri özellikle Dağlıca ve Aktütün saldırıları sonrasında medyada yer alan görevi ihmal suçlamalarıdır. Diğer taraftan, özellikle askeri kurumlar içerisindeki kötü muamele örnekleri de son dönemlerde sık sık gündeme gelmektedir. 2011-2012 döneminde Mecliste görüşülmesi beklenen Kamu Denetçiliği Kanunu tasarısı içine askeri nitelikteki faaliyetlerin dâhil edilmesi veya bu yapılamıyorsa, Askeri Ombudsmanlık gibi ayrı bir kurumun oluşturulması TSK'nın hesap verebilirliği açısından büyük önem taşıyacak adımlar olacaktır.

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerindeki sorunlu alanlardan biri de iç güvenlikten sorumlu sivil ve askeri kolluk güçleri arasındaki görev sahası ve yetki çatışmalarıdır. Özellikle askeri görevleri bakımından TSK'ya, emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerini yerine getirme yönünden ise İçişleri Bakanlığına bağlı faaliyet gösteren ve örgütlenme biçimi, terfi ve sicil sistemi, personelin eğitim ve öğretimi açısından da Genelkurmay Başkanlığına bağlı çalışan Jandarmanın bu iki başlı yapısı pratikte mülki idarenin Jandarma üzerindeki denetimini olanaksız hale getirmektedir. Sahil Güvenlik Komutanlığının faaliyetleri açısından da benzer bir durum söz konusudur. Bu durum AB İlerleme Raporları çerçevesinde de eleştirilmiş ve silahlı kuvvetlerin iç güvenlik alanı içerisindeki yetkilerinin daraltılması gündeme getirilmiştir. Ancak son zamanlarda giderek yoğunlaşan iç çatışma koşulları ve ordunun yetkilerinin daraltılmasına yönelik her adıma ilişkin mevcut siyasi kamplaşma, Türkiye'de iç güvenlik alanında yetkilerin nasıl paylaşılacağına ilişkin yapıcı bir tartışma ortamı sağlanmasını imkânsız kılmaktadır. AKP 2007-2011 döneminde Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığının kurulması yoluyla iç güvenlik alanında sivil kurumların belirleyici bir rol üstlenmesi yönünde adımlar atmaya başlamıştır. Bu yöndeki başka bir adım zaman içinde bazı jandarma bölgelerinin polise devredilmesidir. Son olarak bu kapsamda yeni terörle mücadele politikası çerçevesinde iç güvenlik harekâtlarında asker yerine polisin kullanılması gündeme gelmiştir.⁹ Sahil güvenlik ile ilgili olarak ise 2010 yılında Genelkurmay Başkanlığına gönderilen “Sınır Muhafaza Genel Müdürlüğü ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı” içerisinde Sahil Güvenlik Komutanlığının tamamen kaldırılarak, Komutanlığa ait personel, araç, gereç ve binalar da İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Sınır Muhafaza Genel Müdürlüğü'ne aktarılmasına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı iddia edilmiştir.¹⁰ Yine ikinci AKP iktidarı döneminde iç güvenlik alanında yaşanan en önemli

7 TRT Haber, “Askeri Harcamalara Sivil Denetim”, 8 Ağustos 2011,

<http://www.trt.gov.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=98175056-fc88-4548-8c52-1dc93c3925a6>

8 Zaman, “Ombudsman tasarısında `askeri` geri adım”, 27 Ocak 2011, <http://www.tumgazeteler.com/?a=6601929>

9 CNN Türk, “Terörle mücadelede polis reformu”, 22 Temmuz 2011,

<http://www.cnnturk.com/2011/turkiye/07/22/terorle.mucadelede.polis.reformu/623674.0/>

10 NTVMSNBC, “Sahil Güvenlik Komutanlığı kaldırılıyor”, 1 Kasım 2010, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25146898/>

gelişmelerden bir tanesi 2010 yılı başında EMASYA protokollerinin yürürlükten kaldırıldığının açıklanmasıdır.¹¹ Ancak 2011 yılının Mart ayında Erzurum'da¹², Nisan ayında Gaziantep'te¹³ ortaya çıkan jandarmanın istihbarat faaliyetlerine ilişkin bilgiler ve belgeler kamuoyunda EMASYA'nın geçerliliğini koruyup korumadığı konusunda kuşku yarattır. Nitekim 2011 seçimleri sonrasında ortaya çıkan Işık Koşaner'e ait ses kaydı, EMASYA protokolünün fiiliyatta yürürlükte kalması anlamına gelen düzenlemelerin yapılmış olduğu şüphelerini doğrulamıştır.¹⁴

TSK ile ilgili bu dönemdeki bir başka gelişme de 2009 yılı itibarıyla orduda profesyonelleşme yönünde gösterilen çabalardır. Güneydoğu'da görev yapan komando birliklerinin profesyonelleştirilmesi yönündeki çabaları, bölgede sınır güvenliğini sağlamak üzere oluşturulan profesyonel hudut birliklerinin kurulması çalışmaları takip etmiştir. Bu doğrultuda Güneydoğu'da görev yapan tüm sınır birliklerinin Kara Kuvvetleri Komutanlığına devredilmesi ve bu birliklerde 5-10 yıl süreyle görev yapacak uzmanlaşmış personelin kullanılması planlanmıştır. Özellikle PKK ile çatışmaların yoğunlaşması sonucu asker ölümlerinin artması Güneydoğu'da profesyonel birliklerin kullanılmasına yönelik bir kamuoyu desteği yaratmaktadır. Diğer taraftan zorunlu askerliğin kaldırılması/süresinin kısaltılması veya bedelli askerlik gibi uygulamalara imkân tanınması için de yoğun bir kamuoyu baskısının mevcut olduğu söylenebilir. Bunlara ilaveten, TSK'nın mevcut yapısının profesyonelleşme/küçülme hamlesi ile yeniden düzenlenmesi aslında diğer NATO müttefiki ülkelerdekine benzer bir değişimdir. Tüm bu nedenlerden dolayı Türkiye'de ordu içerisindeki profesyonelleşmeye yönelik adımlara ilişkin tartışmaların oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Bunun bir sonucu profesyonelleşmenin şekli, profesyonel kadrolara alınan personelin niteliği, kısa dönemli çalıştırılacak personelin topluma kazandırılması gibi tartışmalı konuların gündemde kendine yer bulamaması ve göz ardı edilmesidir.¹⁵

2011 Genel Seçimleri ve Sonrası

12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimlerde AKP yüzde 50 oyla yeniden iktidar olmuştur. Seçimlerin hemen ardından asker-sivil ilişkileri açısından iki önemli gelişme yaşanmıştır: Bunlardan ilki Ağustos ayında YAŞ öncesinde Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner ile Hava, Kara ve Deniz Kuvvetleri Komutanlarının istifa etmesidir. Bu gelişme medyanın büyük bir bölümünde çok önemli bir kırılma noktası olarak görülmüştür. Bir gruba göre bu gelişme askerinin artık sivillerin hâkimiyetine girdiği, darbelerin tarihe karıştığı bir yeni dönemin başlangıcıdır. Diğer bir gruba göre ise polisten sonra askerinin de AKP iktidarının hâkimiyeti altına girmesinin işaretidir. İstifaların ardından Genelkurmay Başkanlığına Necdet Özel'in atanması ve sonrasında YAŞ kararları çerçevesinde alınan terfi kararları ilk baştaki iddialı tepkilerin tonunun önemli ölçüde düşürülmesine yol açmıştır. Yine de bu istifalar sonrasında hükümet-TSK ilişkilerinde 2007'den beri yaşanan gerginliklerin azalması, en azından kamuoyu önünde yaşanan meydan savaşının yerini daha kapalı kapılar ardında yaşanan bir mevzi savaşının alması beklenebilir. Seçim sonrasında yaşanan diğer önemli gelişme ise daha önce de bahsi geçen Işık Koşaner'e ait ses kayıtlarının

11 CNN Türk, "EMASYA Protokolü kaldırıldı", 4 Şubat 2010,

<http://www.cnntrk.com/2010/turkiye/02/04/emasya.protokolu.kaldirildi/562324.0/>

12 T24, "Newroz'da askeri müdahaleye imkan sağlayan EMASYA hortladı", 19 Mart 2011,

<http://www.t24.com.tr/content/newsdetail.aspx?newscode=133839&cat=25>

13 Star, "Darbe dayanağı EMASYA hortladı", 16 Nisan 2011, <http://www.stargazete.com/politika/darbe-dayanagi-emasya-hortladi-haber-344473.htm>

14 Sonsayfa, "Koşaner'den acı itiraflar", 24 Ağustos 2011, <http://www.sonsayfa.com/Haberler/Guncel/Kosanerden-aci-itiraflar-201935.html>

15 Bu yöndeki eleştiriler için, bkz. Özgür Gündem, "Sıra AKP'nin yönettiği savaşta", 23 Ağustos 2011, http://ozgur-gundem.com/index.php?module=nuce&action=haber_detay&haberID=18762&haberBaslik=S%C4%B1ra%20AKP%20%80%99nin%20y%C3%B6netti%C4%9Fi%20sava%C5%9Fta&categoryName=&authorName=%20&categoryID=&authorID=

medyaya yansımalarıdır. 2007'den beri medyaya sızdırılan yasadışı dinlemeler ve belgeler Türkiye'deki asker-sivil ilişkileri geriliminin önemli unsurlarından birisi olmuştur. Işık Koşaner'in kendisine ait olduğunu kabul ettiği ses kaydında Silahlı Kuvvetlere ilişkin yaptığı iç değerlendirmeler, istemeden de olsa TSK ile ilgili tartışmalı konuları önemli ölçüde şeffaflaştırmıştır.

Haziran 2011 sonrasında iç siyaset gündeminin birinci maddesi yeni bir Anayasanın yapılmasıdır. Bu nedenle iç güvenlik alanındaki düzenlemeler dışında, asker-sivil ilişkileri ile ilgili konuların büyük oranda yeni Anayasa tartışmaları içinde gündeme gelmesi beklenebilir. Ancak burada önemli bir nokta, en başta belirtildiği gibi Türkiye'de askeri alan ile sivil alan arasındaki yetki-sorumluluk açısından ters-yüz olmuş rollerin büyük bölümünün Anayasa dışındaki hukuki mevzuat içerisinde düzenlenmiş olmasıdır. Anayasa içinde yapılacak değişikliklerin kendisinin askeri yapının yeniden organizasyonu ve sivil denetimin sağlanması açısından büyük bir etkisinin olmayabilir. Lakin Anayasanın geneline ilişkin tartışmalara ilişkin ordunun müdahale takınacağı tutum, son 10 yıl içerisinde yaşanan değişim için bir test niteliği taşıyacaktır.

Diğer taraftan 2011 yazı ile birlikte Kürt meselesi etrafında 1990'ları hatırlatan yeni bir iç çatışma ortamına ve güvenlik odaklı politika ve söylemlere dönüş yaşanması, asker-sivil ilişkileri açısından atılabilecek daha ileri adımların önündeki en önemli engel olacaktır. İlgili literatürde de sık sık değinildiği gibi, iç çatışmalar askerin siyaset içindeki etkinliğini ve gücünü artıran en önemli etkenlerden biridir. Türkiye asker-sivil ilişkileri açısından henüz hassas bir noktadadır ve hala eski döneme dönüş tehlikesi bulunmaktadır. Daha da önemlisi Türkiye'de militer kültür hala baskındır ve son dönemdeki reformlara öncelik etmiş gruplar dâhil, toplumun bütününde demokratik değerlerin ne ölçüde benimsenmiş olduğu tartışmalıdır. Otoriter eğilimlerin toplum içerisindeki ağırlığı, bir iç çatışma ortamında asker-sivil ilişkilerinde geri adımların atılması ihtimalini artıran bir unsurdur.

Genel seçimler sonrasında AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik'in asker-sivil ilişkilerinde geniş kapsamlı bir değişime işaret eden 15 maddelik bir liste (Hüseyin Çelik'in açıkladığı liste şu değişiklikleri içermektedir: 1- Genelkurmayın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması; 2- 35'inci maddenin kaldırılması; 3- Jandarmanın yapısı, konumu ve görev tanımı; 4- Profesyonel orduya geçiş; 5- Askerlik süresinin kısaltılması; 6- Zorunlu askerlik; 7- TSK'da verilen askeri eğitim; 8- Okullardaki Milli Güvenlik dersleri; 9- Kaç ordu komutanlığı olacağı, bunların nerelerde bulunacağı; 10 -Mustafa Muğlalı gibi isimlerinin kışlalardan silinmesi; 11- Askere dayak, kötü muammanın sıfırlanması; 12- Milli günlerde tanklı, toplu görüntülere son verilmesi; 13- Askeri harcamaların şeffaflaşması; 14- OYAK'ın varlığı ve işlevi gözden geçirilmesi; 15- TSK'da VET (verimlilik, etkinlik ve tutumluluk) prensibinin uygulanması.) açıklamıştır. Kamuoyunda sıklıkla dile getirilen talepleri de içerdiğinden büyük bir heyecan yaratan bu açıklamanın hemen ardından Çelik'in bu değişikliklerin Partisinin değil şahsi görüşleri olduğunu açıklaması sonrasında, AKP'nin asker-sivil ilişkilerine ilişkin yeni iktidar dönemindeki planları belirsizliğini korumaktadır.

2001'den itibaren asker-sivil ilişkileri reformu çerçevesinde yapılan yasal mevzuat değişiklikleri, bu alandaki sorunların tamamı dikkate alındığında yetersizdir. Yasal değişikliklerin bazılarının uygulamaya geçirilmesinde sorunlar yaşanmaktadır. Bazı konular ise henüz hiç gündeme gelmemiştir. Son olarak asker-sivil ilişkilerinde gerçek bir dönüşüm sağlanması açısından önümüzdeki dönemde gündeme gelmesi elzem bazı noktalar şu şekilde sıralanabilir:

- ✦ MGK Kanununun 2(a) Maddesindeki milli güvenlik kavramı tanımının değiştirilmesi ve TSK İç Hizmet Kanununun başta 35. Madde olmak üzere gözden geçirilmesi.
- ✦ Mevzuattaki gizlilik eğilimini ortadan kaldıracak ve gizlilik gerekçeli kısıtlamaları istisna

- haline getirecek bir Devlet Sırları Kanununun hazırlanması.
- ✦ Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasındaki yetki-sorumluluk ilişkisinin yeniden düzenlenmesi ve bu yolla Bakanlığın kontrol ve denetim yetkilerinin genişletilmesi.
  - ✦ İç güvenlik alanında yetki devrinin sürdürülmesi ancak bu süreç içerisinde kendi toplumunu tehdit olarak gören ve denetim dışında kalan güvenlik eksenli anlayışın bir kurumdan diğerine transferine yol açacak uygulamalardan kaçınılması.
  - ✦ Koruculuk sisteminin kaldırılması.
  - ✦ 2007 tarihli askeri ve sivil yargılama usullerinin ortak bir paydada uyumlaştırılması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, idarî ve askeri yargı alanlarında hâkim ve savcı olarak atanabilmenin yasal önkoşulu olarak hukuk fakültesi mezuniyeti olma şartının aranması, Askeri Disiplin Amirliklerince özgürlüğü bağlayıcı ceza kararları verilebilmesinin önlenmesi gibi düzenlemelerin hayata geçirilmesi.
  - ✦ Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kaldırılması.
  - ✦ Askeri Eğitim Kurumlarının daha geniş kapsamlı sivil denetime açılması.
  - ✦ Milli Güvenlik derslerinin kaldırılması.
  - ✦ Silah tedariki alanında, Genelkurmay Başkanlığının yetkilerinin planlama ve istişare ile sınırlandırılması.
  - ✦ Ordu Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu ile Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının sahip oldukları kendine özgü konum ve yapılanmanın gözden geçirilmesi.
  - ✦ TBMM Milli Savunma Komisyonunun görüşmelerinin tutanaklara bağlanmaması uygulamasından vazgeçilmesi ve söz konusu tutanakların yayınlanması.
  - ✦ Milli Savunma Komisyonun sorumluluk alanının genişletilmesi yoluyla daha etkin bir parlamenter denetimin önünün açılması.
  - ✦ Vicdani/Total Ret hakkının tanınması ve bu doğrultuda Türk Ceza Kanununun “halkı askerlikten soğutma” başlıklı 318. Maddesinin kaldırılması.